

ÕPETAJATE ETTEVALMISTAMISE KOGEMUSI TARTU ÜLIKOOLIS (1802 – 1940)

Helgi Muoni

Seoses õpetajate ettevalmistamise ümberkorraldamisega on otsustarbekas veel kord pöörduda ajaloos tagasi, et

- leida positiivset senises õpetajate ettevalmistuses;
- läbi kaaluda see väärtuslik, mis oli omane õpetajate ettevalmistusele 19. – 20. sajandil.

Õpetajate ettevalmistamine on olnud lahutamatu seotud ülikooliga. Juba pärast Tartu Ülikooli taasavamist (12. detsembril 1802) asuti määruste ja instruksioonide alusel korraldama siinset hariduseelu. 1. aprillil 1803 valiti 6 – 7-liikmeline koolikomisjon eesotsas ülikooli rektoriga, kes hakkas tegelema kooliasjadega. Ülikooli 1803. a. 12. septembri põhikirja alusel asutati ülikooli juurde üldine õpetajate ehk pedagoogiline instituut kooliõpetajate ettevalmistamiseks.

Loodud üldine õpetajate instituut sai kasvandikke enamasti filosoofiateaduskonnast, neil pidi olema vähemalt pooleaastane üliõpilasestaaž. Instituuti astuda soovija teadmisi ja sobivust proovisid kolm direktorit. Vastu võeti 10 stipendiaati, kuid mitte igal aastal ei õnnestunud neid kohti täita, sest paljudele instituudi kasvandikele ei meeldinud kohustus töötada pärast lõpetamist 6 aastat avalikes koolides ja sageli lahkuti kas varem või siirduti pärast lõpetamist omaalgatuslikult koduõpetajaks või muule alale. Selle tõkestamiseks otsustati saadud stipendium tagasi nõuda, kuid ka see ei muutnud olukorda.

Õppetöö kestis kaks aastat. Esimesel aastal oli teoreetiline osa, loengud, teisel olid ette nähtud ka praktilised harjutused koolis. Ettevalmistuse sisu olenes õppejõududest, kuid mitte igal aastal ei saadud anda vajalikku õpetust ettenähtud ainetes. Aastail 1804 – 1820 oli instituudis õppinud 70 üliõpilast, nendest 40 sidusid end õpetajakutsega [Итерыхов, 1901]. Sellel ajavahemikul lõpetasid instituudi Fr.G. Struve, E.W. Preuss, J.H. Rosenplänter, P. Sokolovsky jt. [Konks, 1981].

1820. aastast sai ülikool uue põhikirja ning selle alusel reorganiseeriti üldine õpetajate instituut pedagoogilis-filoloogiliseks seminariks õpetajate ettevalmistamiseks Tartu õpperingkonna koolide jaoks. Humanitaaralane ettevalmistus 2-aastase kursuse jooksul seminaris oli hea, peale loengute olid dispuudid ja kirjalikud tööd,

õpetuse eesmärgiks oli vaimsure arendamine inimeses. Progressiivsed õppejõud nõudsid ka matemaatika õpetamist seminaris, ent uuendused olid raskesti juurutatavad. Aastail 1821 – 1855 õppis seminaris 117 üliõpilast [Пeрыxов, 1902]. Seminar likvideeriti 1856. aastal, peapõhjuseks ajast mahajäämine.

1861. a. avati juba ülikooli lõpetanutele pedagoogilised kursused, õppeaeg oli 2 aastat, seda võidi lühendada või õppida ministri eriloal kauem. Õppetöö jagunes teoreetilisteks (iseseisev töö valitud eriala ainetes ning pedagoogika ja didaktika loengute kuulamine ülikooli juures) ja praktilisteks õppusteks (ainetundide külastamine ja tunniandmine). Igas semestris pidid kursuselased esitama teadustöö. Kursused töötasid 1867. aastani [Временное положение ..., 1909].

Järgnevatel aastatel pidi ülikooli lõpetanu sooritama kutseeksami, ent edukamatelt lõpetajatelt ei nõutud palju aastaid isegi kutseeksami sooritamist [Reglement über ..., 1885], nn. modifitseeritud katsetel pidid nad tundma vaid õpetatava aine elementaarmeetodikat. Kutseeksameid võeti ülikoolis vastu kas rektori või dekaani juuresolekul kahe eksamineerija poolt.

1911. aastal avati pärast pikka vaheaega üheaastased pedagoogilised kursused keskkooliõpetajate ettevalmistamiseks, kus õpetus jagunes tööks üld- ja eriainetega [Sirk, 1972]. Üldainete hulka loeti pedagoogika koos psühholoogia ja loogikaga, pedagoogika ajalugu ja koolihügieen. Kõrvuti pedagoogika teooriaga olid praktilised tööd, koostati referaate.

Töö eriainetega seisnes vastava aine meetodika omandamises ja õppekirjandusega tutvumises ning praktilistes harjutustes. Õpikute iseseisev läbitöötamine ja referaatide esitamine nende kohta sai laialt kasutatavaks töövormiks, mis sundis kuulajaid kasutamiseks lubatud õpikute hulgast valikut tegema ja seda põhjendama. Õpikute läbitöötamisel võeti vaatluse alla tavaliselt kahe eri autori õpikud ning esitati võrdlev analüüs, milles püüti välja tuua ühe või teise õpiku eelised ja puudused ning lõpuks anti hinnang õppetööks sobivuse kohta [EAA, 2, 3]*

Praktiliste harjutuste all mõeldi professorite ja õpetajate näidistundide külastamist ning nende suulist analüüsimist, tunnikonspektide koostamist ja semestri lõpus proovitundide andmist [EAA, 2].

Haridusministeerium ei tahtnud leppida sellega, et eriainete meetodikat õpetaksid ülikooli professorid, vaid soovisid, et seda teeksid kogemustega keskkooliõpetajad. Siiski jätkasid ülikooli õppejõud meetodikaloengute pidamist, sest nad olid palju aastaid töötanud koolis või jätkasid koolis töötamist paralleelselt õppetööga ülikoolis või huvitusid keskhariduse probleemidest [EAA, 4].

* Eesti Ajalooarhiivi allikad viidatud kasutamise järjekorras.

Kursustele võeti juba ülikooli lõpetanud või viimase kursuse üliõpilasi, kellel oli 1 – 2 eksamit sooritamata. Kursused töötasid 1914/15. õppeaastal, siis nad suleti.

Kõige põhjalikumalt esitas tolelaegse õpetajate ettevalmistamise põhimõtted Tartu Ülikoolis professor A. Jassinski [EAA, 5].

1. Pedagoogide teoreetilise ettevalmistuse võib enda peale võtta ülikool, kaldumata kõrvale oma põhiülesandest — üliõpilaste teaduslikust ettevalmistusest. Pedagoogika, koolihügieen, filosoofia koos loogika ja psühholoogiaga üksnes laiendavad teaduslikku haridust ning ei ole põhjendatud oht, et üliõpilased võiksid teadusest kõrvale kalduda.

2. Tulevaste õpetajate praktilise ettevalmistuse organiseerimiseks soovitati asutada nn. pedagoogiline seminar, mida finantseeriks ülikool ja kus töötaksid kutsumusega õppejõud, pedagoogikaõppejõu osavõttu peeti kohustuslikuks.

3. Ei peetud vajalikuks näidisingümnaasiumi loomist, kuna ühte gümnaasiumi tugevate õpetajate koondamine halvendaks teiste ringkonnagümnaasiumide tööd, samuti põhjustaks ühes koolis harjutamine õpetajakandidaatide arengu ühekülgse pedagoogilises meisterlikkuses ning meetodilistes võtetes. Ka õpilaste seisukohalt ei oleks otstarbekas olla algajate pideva eksperimenteerimise objektiks, see mõjuks halvasti õppe- ja kasvatus tööle. Õpetajakandidaatidel tuleks võimaldada külastada kogemustega õpetajate tunde, anda proovitud, täita kasvatusülesandeid eri tüüpi koolides.

4. Eriainete meetodika ja praktiliste tööde juhendamine tuleks usaldada kohalike õppeasutuste esrindlikele õpetajatele, kui ülikooli esindajal ei ole võimalik või kui nad ei taha seda tööd endale võtta.

5. Juhendajaid peaks uuendama, et mitte omandada nende rutiinseid vaateid, juhendajad peaksid pidevalt täiendama oma teadmisi ja meetodilisi võtteid.

6. Õpetajakandidaatidel tuleks võimaldada praktilise kursuse läbitegemist ülikooli ajal, kui nad on läbinud teoreetilise ettevalmistuse; praktilist osa võidakse läbida ka pärast ülikooli lõpetamist.

Paraku ei õnnestunud kõiki nimetatud põhimõtteid realiseerida, osa neist leidis rakendust 1911. aastal avatud üheaastastel õpetajate ettevalmistuse kursustel.

Eesti Vabariigi algusaastail kerkis koos koolikorralduse demokratiseerimise ja koolivõrgu laiendamisega teravalt päevakorda Eesti rahvusliku õpetajaskonna ettevalmistamine. Esimene sellekohane üritus oli suvekursuste organiseerimine nii alg- kui ka keskkooli-õpetajatele. Haridusministeeriumi otsusega avati 1919. aasta suvel eesti keele, matemaatika-, füüsika-, ajaloo- ning loodusloõpetajate ettevalmistamise kursused. Kursused toimusid kolmel suvel [Prints, 1977], neid finantseeris ja kontrollis haridusministeerium, õppejõutööd tegid ülikooli õppejõud ülikooli asutustes. Kursuste lõpus

sooritati kutseksamid. Sisuliselt valmistati õpetajaid ette põhitöö kõrvalt, teoreetiliselt ja praktiliselt, loengute ja praktikumide programmid olid väga mahukad. Paraku olid need kursused õpetajate ettevalmistamisel hädaabinõuks ning seetõttu peeti otstarbekaks suviti korraldada vaid õpetajate täienduskoolitust. Suvkursused olid populaarsed, osa õpetajaid käis kursustel mitmel suvel. Suvkursusi organiseeriti ülikooli juures kuni 1931. aastani, siis läks see funktsioon üle Eesti Õpetajate Liidule.

Keskkooliõpetajaks võisid ülikoolis valmistuda filosoofia-, matemaatika-, loodusteadus-, usuteadus-, majandusteadus-, arstiteadus-, kehalise kasvatuses osakonna ja põllumajandusteaduskonna üliõpilased. Igas teaduskonnas olid kindlaks määratud ained, milles nõuti ettevalmistust kutse taotlemisel. Kõik õpetajakutse taotlejad pidid stuudiumi ajal sooritama kutse-eeleksamid psühholoogias, loogikas, pedagoogika ajaloos ühes kodumaa kooliajaloo, pedagoogilises psühholoogias, pedagoogikas, didaktikas, koolitervishoius. Peale selle tuli kõigil ühe semestri jooksul osa võtta pedagoogilisest proseminarist, kus oli vaja esitada kirjalik töö.

Kõigile õpetajakutse taotlejale oli kohustuslik osavõtt üheaastasest Didaktilis-Metoodilisest Seminarist (DMS), mis alustas tööd 1923. aastal. DMS-i võeti vastu isikuid, kes vastavais kooliaineis olid ülikooli lõpetanud, või ka üliõpilasi, kui nende teadmised ja võimed olid küllaldased edasijõudmiseks seminaris. Seminaris vastuvõtmisel korraldati kollokvium peamiselt keskkooliõppeainete elementide tundmises, üldine kirjalik töö ja suulise esinemise katse. Kõigilt sisseastujailt nõuti eelnevat kutseeksamite sooritamist. Seminaritöö seisnes peamiselt meetoodiliste küsimuste läbitöötamises, tundide hospiteerimises ja analüüsis, õpperaamatute arvustamises, proovitundide andmises ja nende ühises hindamises. Keskkooliõpetaja kutseeksameid korraldati Tartu Ülikooli juures 3 korda aastas [Ametlikke teateid ..., 1931]. Eksamitele lubati DMS-i, ülikooli või mõne muu kõrgkooli lõpetanud. Kutseksam tuli sooritada kasvatusõpetuses ja didaktikas [Õpetajakutse ..., 1926; Kesk- ja kutsekooli õpetajate ..., 1932]. Kutseksami sooritanud isik sai õiguse õpetada 2 aastat õpetajakandidaadina, talle anti pedagoogiline ülesanne, mis tuli lahendada praktikaaja jooksul. Töötades koolide peainspektori hoole all, tuli õpetajakandidaadil anda vähemalt 25 % nädalatundide normist. Iga kooliaasta lõpul korraldati kandidaatidele kursused tekkinud küsimuste selgitamiseks ja teadmiste täiendamiseks. Lõpuks esitas õpetajakandidaat oma pedagoogilise tegevuse kohta aruande, määratud pedagoogilise ülesande täitmise ja koolide inspektori hinnangu põhjal otsustas haridusminister õpetajakutse andmise [Tork, 1939].

Selline õpetajate ettevalmistus ei taganud siiski õpetajate vajalikku taset. Analüüsinud põhjalikult tekkinud olukorda, tuli J. Tork

järgmistele järeldustele.

1. Tuleb välja selgitada vajadus iga aine õpetajate järele. See välistaks võimaluse, et soovitakse vaid diplomit ja sellega seotud õigusi.

2. Kuna oli ilmne, et peagi saavutavad naisõpetajad koolis arvu- lise ülekaalu, oli J. Torgi arvates vaja palkade tõstmisega reguleerida kaadri soolist proportsiooni koolides.

3. Õpiaja pikenemise tõttu oli õpetajate lülitumine töösse nih- kunud küllalt kõrge vanuseni, meestel 30 – 58 a., naistel 28 – 65 a. See oli probleemiks nii isikule endale kui ka koolile.

4. Stuudiumi kestus oli pikale veninud, peapõhjuseks ülikooli õppekavade suur ulatus või töö suur intensiivsus üliõpilase töösüs- teemi ja töömeetodite puuduliku reguleerimise tõttu. Õppeaeg ei olnud pikenenud seetõttu, nagu oleksid üliõpilased olnud vähevõi- mekad; kutseeksami sooritajatest oli suur protsent ülikooli edukalt lõpetanud (*cum laude* või magistrikraadiga). Seetõttu peeti vajali- kuks kärpida üldteadusliku ettevalmistuse aega.

5. Tõsiseks probleemiks oli teaduslik ettevalmistus. Peale teadlaste-uurijate tuli ülikoolil ka mitmesuguste erualade korralda- jaid ette valmistada. Teiste maade kogemust arvestades peaks üldtea- duslik ettevalmistus olema koondatud 3 – 4 aastale, õpetajakutseks ettevalmistamine peaks toimuma eriplaani alusel.

6. Õpetajate ettevalmistamisel pidi selge olema õpetaja aineala- ne ja koolitüübile vastav kvalifikatsioon: probleem oli selles, kas ette valmistada ühe või mitme aine õpetajaid; kas keskkoolile või güm- naasiumile. Kvalifikatsioonist pidi sõltuma ka palk, kvalifikatsiooni tõus toogu kaasa ka palgatõusu.

7. DMS või Pedagoogiline Instituut? DMS-i tööd korraldasid ülikooli õppejõud põhitöö kõrvalt, mis mõjutas arvatavasti ka õppe- töö tulemusi, kuna õppeülesanded määrati õppejõududele vahetult enne õppetöö algust. Keskkooliõpetajate ettevalmistus võib parane- da ainult eeldusel, et õpetaja kutseline ettevalmistus leiab reaalselt väärtustamist ja tunnustust. Selleks peaks olema küllaldaste eelduste ja töötamisvõimalustega asutus, kus on “vähemalt täie tööjõuga ra- kendatud juhataja ja mõnedki peamiselt Instituudi teenistuses olevad õppejõud” [Tork, 1939]. Instituudi ülesandeks kujuneks nii õpetajate ettevalmistamine kui täienduskooolitus. Ettevalmistamise alal jääks tema hoolde ühelt poolt õpetajate teadusliku stuudiumi osaline re- guleerimine koostöös ülikooliga, teiselt poolt just peamiselt kutselise ettevalmistuse andmine.

8. Oluliseks peeti kutsesobivust õpetajaametiks. Tuleb välja sel- gitada üliõpilase sobivus õppetööks, tema eeldused kasvatustööks; arvestada tuleb nii üliõpilase intellektuaalseid võimeid, iseloomu kui ka meelsust. Kasvatajalt tuleb rohkem nõuda kui keskmiselt koda- nikult. Oluliseks peeti õppepraktika pikendamist, tihedamat sidet

kooliga, põhikursustele lisanduksid pedagoogilised ained ja vajaduse järgi täiendavaid oskusi andvad või teaduslikud kursused. DMS oli metoodika õpetamise asutus, Pedagoogiline Instituut oleks võimaldanud rohkem rõhku panna ka kasvatustööle.

Tekkinud olukorda arvestades asus Eesti Omavalitsuse Direktoorium koos Tartu Ülikooliga õpetajate ettevalmistust ümber korraldama. Haridusdirektooriumi arvates oli õpetajate ettevalmistuseks kulunud aeg — 4 aastat + 1 aasta pedagoogilist ettevalmistust — liiga pikk, ka kutse omandamist ühes aines ei peetud otstarbekaks: “Ülikooli seisukohalt oleks spetsialiseerumine soovitatav ja tarvilik, mitte aga kooli seisukohalt. Kasvatuse huvides on just ümberpöörduvalt soovitatav, et õpetaja käsitleks võimalikult mitut ainet ühes klassis niihästi õpetuse terviklikkuse kui ka õpetaja kasvatusliku mõju suhtes” [Kavandid ..., 1942]. Haridusdirektoorium nägi ette õppeaja lühendamist ülikoolis 4 aastale, kusjuures 2 viimase aasta jooksul pidi kuulutama pedagoogilistes ainetes ka loenguid. Õpetajakutseks valmistuja pidi omandama vähemalt kahes aines kutse kogu gümnaasiumi ulatuses ja vähemalt kahes aines alama astme ulatuses. Kutsetunnistusi oli kaheksa: gümnaasiumi täies ulatuses ja gümnaasiumi alama astme ulatuses. Juba ülikooli ajal pidi tulevane õpetaja tutvuma koolitööga, prooviaasta pidi ta sooritama pärast lõpetamist gümnaasiumis vilunud õpetaja abina poole koormusega töötades ning lõpuks sooritama kutseksami. Ülikooli eri teaduskondade õppejõud hindasid tekkinud olukorda ning esitasid omapoolse seisukoha õpetajate ettevalmistamise suhtes.

KIRJANDUS

1. Ametlikke teateid, seadusi ja määrusi // RT. 1931. 22. det. Nr. 110. Lk. 92 – 94.
2. EAA. F. 384. Nim. 1. S. 1957.
3. EAA. F. 384. Nim. 1. S. 1958.
4. EAA. F. 1086. Nim. 1. S. 9.
5. EAA. F. 384. Nim. 1. S. 1905.
6. EAA. F. 402. Nim. 10. S. 358.
7. Kavandeid õpetajate ettevalmistamise ümberkorraldamise ja keskkooli õpetajakutse taotlemisel kutseaine valikuf kohta // EAA. F. 2100. Nim. 13. S. 82. 1942.
8. Kes- ja kutsekooliõpetajate kutseksami kavad: Hariduse- ja sotsiaalministeeriumi väljaanne. Tln., 1932. 36 lk.
9. Konks A., Muoni H. Õpetajate ettevalmistamisest Tartu Ülikoolis 19. sajandil ja 20. sajandi algusaastail // Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi. Tartu, 1981. X. Lk. 70 – 88.
10. Prints O. Matemaatikaõpetajate ettevalmistamisest Tartu Ülikoolis aastail 1919 – 1940 // Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi. Tartu 1977. V. Lk. 12 – 116.

11. Reglement über die Prüfungen der Candidaten zu den Stellen von Oberlehrern und wissenschaftlichen Lehrern an den Gymnasien des Dorpater Lehrbezirks. Dorpat, 1885. S. 6.
12. Sirk V. Üheaastased keskkooliõpetajate ettevalmistuskursused Tartu Ülikooli juures // Nõukogude Kool. 1972. Nr. 1. Lk. 71 – 74.
13. Tork J. Keskkooliõpetajate ettevalmistusest // Kasvatus. 1939. Nr. 2. Lk. 104 – 117.
14. Õpetajakutse eksami kavad. Tln., 1926. 32 lk.
15. Временное положение о педагогических курсах, с приложением временного штата и объяснительной записки. - Юрьев, 1909. (На правах рукописи. А. Ясинский).
16. Петухов Е.В. Дерптский университет в первый период его существования (1802 – 1820) // Журнал Министерства народного просвещения, ч. СССХХХVIII. 1901. № 12, отд. 2. 329 с.
17. Петухов Е.В. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский университет за сто лет его существования (1802 – 1902). Т. II: первый и второй период (1802 – 1865). Юрьев, 1902. 482 с.

О ПОДГОТОВКЕ УЧИТЕЛЕЙ В ТАРТУСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ (1802 – 1940)

Х.Р. Муони

Резюме

Подготовка учителей была неотъемлемой частью деятельности Тартуского университета. Он являлся одним из первых университетов Российской империи, где уже уставом 1803 г. было предусмотрено создание общего учительского или педагогического института с двухгодичным курсом обучения. В первый год изучались в основном предметы, преподаваемые в школе, а во второй проводились также занятия по практическому преподаванию этих предметов в тартуских школах под руководством профессоров. В 1820 г. этот институт превратился в педагогико-филологический семинар, где позже, вдобавок к вышеназванному, изучалась и математика. В 1856 г. этот семинар был ликвидирован.

В 1861 г. были открыты педагогические курсы, которые работали до 1867 г.

Учителем разрешалось работать и без получения специального педагогического образования, но для этого нужно было сдать соответствующий квалификационный экзамен.

В 1911 г. при Тартуском университете были открыты од-

ногодичные курсы по подготовке учителей, которые прекратили работу в 1914/15 уч. году.

В годы Эстонской Республики учителей стали готовить на летних курсах (в течение трех лет), однако позже они превратились в курсы усовершенствования учителей. Для подготовки же учителей в 1923 г. открыли дидактико-методический семинар. Требования к поступающим на этот семинар были высокими: надо было сдать целый ряд предварительных экзаменов по специальности, участвовать в работе просеминара. После окончания семинара нужно было сдавать экзамен и в течение двух лет работать кандидатом в учителя в школе. Лишь после этого присваивалась квалификация учителя.

Уровень подготовки учителей все-таки полностью не соответствовал тогдашним требованиям, и после тщательного анализа стали вырабатывать новые основы подготовки учителей.

TEACHER TRAINING AT TARTU UNIVERSITY

H. Muoni

Summary

Teacher training has been inseparably connected with Tartu University.

Tartu University was one of the first universities whose statute of 1803 foresee establishing a general institute of teacher training with a 2-year study course. The first year was mainly devoted to subjects taught in school, the second year was also meant for practical teaching in schools of Tartu under the supervision of professors.

In 1820 the institute was turned into a pedagogical-philological seminary where about 20 years later mathematics was taught in addition to other subjects. The seminary was closed in 1856.

In 1861 pedagogical courses were started which lasted till 1867. It was also possible to work as a teacher without previous teacher training after having passed the qualification examination.

In 1911 a one-year course of teacher training was set up which lasted till the study year 1914/15.

In the Republic of Estonia teacher training was started in summer courses (lasting for 3 years) which later were transformed only for raising teacher qualification. To prepare teachers in 1923 a didactic-methodic seminary was set up. The demands set to those admitted were high: they had to pass a number of qualification examinations and take part in pro-seminars. At the end of studies the students had

to sit a qualification examination and to work as a teacher-applicant for two years. After that the professional qualification of the students was decided upon.

The level of teacher training still didn't meet the requirements and after a profound analysis it was started to work out the new guidelines for teacher training.